

11. LES COLÒNIES ESCOLARS I ALTRES INICIATIVES PARAESCOLARS EN EL CONTEXT DE LA FUNDACIÓ DE L'IEC

Pere Soler

11.1. PRESENTACIÓ

En aquest capítol presentarem les colònies escolars com un dels moviments higienicosanitaris i també educatius més importants del començament del segle XX. Varen ser milers els nens i nenes de Catalunya que van viure i aprendre en aquesta mena d'*escola a l'aire lliure*, que va tenir els millors moments durant la Segona República, però que en els primers vint anys del segle passat va assajar i posar els fonaments del que serien aquestes experiències paraescolars.

Al costat de les colònies presentarem breument altres iniciatives paral·leles a l'acció de l'escola que tenen una certa importància també en aquests mateixos anys. Es tracta de les cantines escolars i les escoles a l'aire lliure. Totes aquestes obres configuren part del seu discurs en aquests primers anys del segle XX impulsades pel moviment higienista i els nous corrents pedagògics que configuraran els plantejaments de l'Escola Nova.

11.2. ELS ORÍGENS DE LES COLÒNIES ESCOLARS

Les activitats que avui dia coneixem com a «colònies» tenen més de cent anys d'història. La seva finalitat i el seu funcionament no han estat inalterables al llarg del temps, sinó al contrari. Hi ha hagut una evolució de plantejaments, entre els quals l'educació, com a element important dins d'aquestes activitats, ha exercit un paper cada vegada més intens i predominant. L'evolució de plantejaments ha anat acompanyada per una diversificació de denominacions que han anat prenent: colònies escolars, semicolònies, colònies de mar i muntanya, colònies de vacances, colònies d'estiu, colònies d'esplai, etc.

Les colònies escolars recullen la tradició pedagògica anterior pròpia dels

viatges, les excursions i les caravanes escolars que es desenvoluparen a Europa a partir del naturalisme educatiu i de l'aplicació dels nous principis pedagògics.⁵⁷⁵

11.2.1. EL PRECEDENT DE LES EXCURSIONS I ELS VIATGES ESCOLARS

Alemanya és el país que inicia les experiències d'excursions escolars. Les noves demandes socials, juntament amb un intent de compensació de la rigorosa disciplina escolar, l'excessiva formació intel·lectual i la bona acceptació que en aquells moments tenien les idees rousseaunianes sobre l'educació natural, difoses i desenvolupades a partir de Pestalozzi, fan que dins les activitats escolars es trenqui la rutina per incloure-hi excursions i sortides al camp. Neixen així les excursions escolars, que possibiliten exercicis físics a l'aire lliure, alhora que també proporcionen un espai òptim per a l'aprenentatge directe i intuïtiu.

De seguida aquestes experiències a l'aire lliure s'escampen. Hi ha importants defensors que contribueixen de manera decisiva a la seva difusió i evolució. Alguns noms clau són Louis Portiez (1765-1810) i Rodolphe Toepffer (1799-1846), els quals afirmen que a través de les sortides escolars no sols es treballa l'aspecte físic sinó que també es dóna molta importància a l'educació intel·lectual, moral i espiritual, sense oblidar el desenvolupament de la llibertat en contacte amb la naturalesa. Cal no oblidar tampoc que a finals del segle XIX apareixen força estudis i entitats preocupades pel desenvolupament físic i moral dels infants.⁵⁷⁶ Tot plegat contribueix a l'expansió de les excursions escolars, les quals acabaran donant lloc al que s'anomenen *caravanes escolars*.

La influència dels viatges escolars i de les colònies escolars arriba també a Espanya. Hi contribueix d'una manera especial la Institución Libre de Enseñanza (ILE), nascuda el 1876 a partir de les idees d'un grup de liberals. Malgrat que es critica el caràcter elitista de la seva obra, l'actuació que realitzen és important. El 1880 la ILE ja ha organitzat prop de dues-cents vint excursions com a mètode per difondre la cultura i obrir les ments a partir d'una ensenyança més activa i una formació intel·lectual més pràctica. A Catalunya, abans de 1887 hi ha alguns mestres partidaris de mètodes molt actius que fan setmanalment excur-

575. Sobre l'origen de les colònies i les primeres experiències que van dur a terme es pot consultar Philippe-Alexandre REY-HERME, *Les colonies de vacances en France: Origines et premiers développements (1881-1906)*, París, 1954 (edició de l'autor). Aquest autor analitza les colònies a partir de la classificació en colònies protestants, colònies escolars i colònies catòliques.

576. Un dels primers estudis en aquest sentit és el realitzat per l'alemany Preyer, *Die seele des Kinder* ('L'ànima del nen'), de 1892.

sions a l'aire lliure. Aquest és el cas del mestre barceloní Domingo Zabala, de l'escola de Les Columnes.⁵⁷⁷

11.2.2. LA PRIMERA COLÒNIA ESCOLAR DE W. BION

La colònia que es pren com a punt de partida del moviment és la que té lloc l'any 1876, quan el pastor protestant suís Walter Bion s'emporta un grup de seixanta-vuit nens de la ciutat a fer vida a les muntanyes del cantó d'Appenzell, on passen dues setmanes respirant aire pur i rebent una alimentació senzilla i fortificant.⁵⁷⁸ El grup es divideix en seccions de vint a trenta nens sota la responsabilitat de vuit mestres. Els participants tenen entre vuit i quinze anys i són distribuïts entre famílies pageses, malgrat que realitzen moltes activitats comunals dirigides pels mestres. El fi que es persegueix és el retrobament de la salut del cos i, indirectament, també de la intel·ligència. La finalitat és, doncs, principalment sanitària i assistencial.⁵⁷⁹

Les colònies escolars, enteses bàsicament a partir de l'evolució de l'obra de W. Bion i d'E. Cottinet, s'emmarquen dins el corrent del filantropisme pedagògic de tipus pestalozzià.⁵⁸⁰ Alguns dels trets més característics d'aquesta activitat són: la defensa d'un desenvolupament harmònic de les facultats humanes a partir de la cultura intel·lectual, moral, física i estètica; el respecte a les inclinacions naturals dels infants i, per tant, a la seva llibertat; l'ensenyança en contacte amb el medi real a partir de la intuïció i l'activitat, i la importància de la formació física i els treballs manuals. Es recull, doncs, la tradició educativa anterior

577. AYUNTAMIENTO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA, COMISIÓN DE COLONIAS ESCOLARES Y ESCUELAS DEL BOSQUE, *Actuación pedagógica de la Comisión...*, Barcelona, Henrich y Cia., 1914. En aquesta obra, la Comissió apunta la possibilitat que molts altres mestres haguessin fet intents en la línia d'obrir l'escola a l'entorn.

578. Walter BION, *Les colonies de vacances: Mémoire historique et statistique*, París, Delegrave i Hachette, 1887.

579. Vegeu Jean HOUSSAYE, *Le livre des colos: Histoire et évolution des centres de vacances pour enfants*, París, La Documentation Française, 1989, p. 15-29. En aquesta obra s'exposa que en el desenvolupament de les colònies hi ha hagut tres tendències: a) La tendència sanitària i social, a través de les cases de salut, representada per l'obra de W. Bion. b) La tendència escolar, característica dels laics, a partir dels viatges i les caravanes escolars, que esdevindran colònies escolars. E. Cottinet en seria l'iniciador. c) La tendència educativa, fonamentada en l'obra dels patronats, com a obra eminentment catòlica.

580. El filantropisme pedagògic es pot definir com un moviment sociopedagògic iniciat per J. B. Basedow (1724-1790). Pretén una reforma de la societat a partir d'ideals humanitaris de fraternitat i renovació pedagògica. Recull la influència del naturalisme de Rousseau i, posteriorment, les doctrines i experiències de Pestalozzi.

a partir de les excursions escolars, el moviment higienista, el naturalisme pedagògic i també la voluntat de *regeneració de la raça*.

Aviat l'experiència de Bion és coneguda per l'èxit que comporta, atès que suposa un marc idoni per a treballar el desenvolupament harmònic de les facultats humanes a partir del conreu intel·lectual, moral, físic i estètic; el respecte de les inclinacions naturals dels infants, i per tant, de la seva llibertat, i l'ensenyança en contacte amb el medi real a partir de la intuïció i l'activitat. De seguida aquestes primeres colònies s'escampen per la resta d'Europa: Alemanya (1878), Àustria (1880), Itàlia (1882), Holanda i França (1883), Anglaterra (1885), Bèlgica (1886), Rússia, Noruega, Suècia, etc. Les colònies escolars en poc temps es converteixen en una modalitat d'intervenció beneficosanitària arreu d'Europa.⁵⁸¹ A Espanya hi arriben el 1887.

11.3. LA SITUACIÓ DELS INFANTS EN EL CANVI DEL SEGLE XIX AL XX

La situació dels infants i de la població catalana en aquest canvi de segle és precària i mancada d'higiene. Hi ha una gran atracció cap a les ciutats, de manera que Barcelona duplica la seva població en trenta anys.⁵⁸² A aquesta acumulació de persones, hi hem d'afegir els dèficits arquitectònics i de salubritat: habitatges petits, mancats de llum i de ventilació, sense aigua corrent i amb amuntegament de persones en una mateixa habitació. Els carrers no disposaven de xarxes de clavegueram, i les escombraries i deixalles es podien trobar en qualsevol lloc. Tot plegat posa de manifest la manca de consciència higiènica, la poca salubritat dels habitatges i carrers i les facilitats que les condicions de vida del moment comportaven per a la propagació de malalties infeccioses i contagioses.

Al costat d'aquest panorama, hem de dir que el treball infantil encara era habitual, tot i que el 1900 es prohibeix. La necessitat de moltes famílies i el baix cost d'aquesta mà d'obra fa que durant les primeres dècades del segle XX encara hi hagi molts infants que treballen. Habitualment se'ls exigia la mateixa jornada laboral que a l'adult (setze o disset hores) i el salari podia ser només el 10 % del d'aquest. És fàcil entendre que, amb tot plegat, l'esperança de vida a Barce-

581. Cal tenir present que els anys 1887 i 1906 se celebren a Zuric i Bordeus, respectivament, el I i II Congrés Europeu de Colònies Escolars. En el II Congrés es constata que prop de cent mil nens de tot el món participen ja en les colònies.

582. L'any 1877 tenia 248.943 habitants i el 1900, 533.000.

lona a finals del segle XIX fos de 36,5 anys en els barris residencials i que en els barris més populars només arribés als 23,5 anys.⁵⁸³

L'any 1921 el doctor Sayé va realitzar un estudi per encàrrec de la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona per tal de detectar l'índex d'infecció tuberculosa dels infants de les escoles municipals. Es aquest estudi es comprova que d'un total de cent setze alumnes de deu a dotze anys, només l'11 % no presentaven cap signe de malaltia. La resta, el 89 %, estaven mancats de salut.⁵⁸⁴

Tot plegat fa que el desenvolupament de la higiene sigui imprescindible, sobretot si es considera que la salut pública és cosa de tots i no sols de la família o de cada individu. A poc a poc, els governants entenen que aquest és un àmbit a nivell nacional i que cal que des de l'Administració s'hi faci quelcom.

11.4. EL NAIXEMENT DE LES COLÒNIES ESCOLARS A L'ESTAT. LES COLÒNIES DEL MUSEO PEDAGÓGICO NACIONAL

L'any 1887, a través de la Institución Libre de Enseñanza, el Museo Pedagógico Nacional, sota les idees liberals del seu director, Manuel Bartolomé Cossío, i ajudat pel professor i secretari Ricardo Rubio, organitza la primera colònia escolar a Espanya, onze anys després de la primera experiència d'aquest tipus a Europa. Es tracta d'una colònia per a divuit nens de Madrid a la platja de San Vicente de la Barquera, a Santander. Des d'aquesta data, el Museo Pedagógico Nacional organitza cada any la seva colònia a la mateixa platja de Santander.⁵⁸⁵

583. Josep TERMES i Agustí COLOMINES, *Les Bases de Manresa de 1892 i els orígens del catalanisme*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992, citat per Enric PUIG i Josep VILA, *Cent anys de colònies de vacances a Catalunya (1893-1993): Dels inicis a la Guerra Civil*, Barcelona, Mediterrània, 2005, p. 50.

584. Vegeu AJUNTAMENT DE BARCELONA, COMISSIÓ DE CULTURA, *L'obra de colònies escolars, banys de mar i semicolònies per als alumnes de les escoles de Barcelona (1906-1931)*, Barcelona, 1932, p. 17-19. En aquest estudi es constata que el 26 % dels infants tenia anomalies constitucionals, el 52 % tenia alguna infecció, el 5 % patia un procés tuberculós pulmonar i el 4 % patia diverses afeccions. L'estudi també apunta que en el 57 % dels casos el sol no entrava mai a l'habitatge d'aquests infants i el 66 % dels alumnes dormien al llit amb un germà, una germana o els pares.

585. Des de 1887 i fins a 1897 es realitzen onze colònies, que fan un total de 322 dies d'activitat amb 221 nens i 42 nenes. El primer grup de nenes que va a colònies és a l'any 1891. Hi assisteixen també un total de vint-i-quatre auxiliars (mitjana de dos o tres per torn). Vegeu Enrique SALCEDO Y GINESTAL, *Las colonias escolares de vacaciones en España durante los años de 1887-1897*, Madrid, Imprenta de Ricardo Rojas, 1900, p. 20-22.

Aquesta reeixida experiència va servir per impulsar la voluntat del Govern d'estendre aquesta obra sanitària, assistencial i regeneradora al major nombre possible de municipis. Per això el Ministerio de Fomento va publicar una Reial ordre el 26 de juliol de l'any 1892, en la qual manifestava l'interès per motivar les corporacions oficials i particulars a ajudar les colònies escolars. En aquest escrit es defineixen aquestes colònies com una obra de caritat que pretén restablir l'equilibri en les funcions integrals de l'educació pública i compensar el mal causat pel predomini de l'educació intel·lectual. Els resultats d'aquesta experiència es difonen arreu de l'Estat i es fa evident la importància de la pràctica de l'exercici físic, les sortides i les excursions didàctiques, la higiene, la bona alimentació i el repàs escolar que acompanyen l'organització de les colònies.

Amb aquest interès, Espanya ja participa el 1888 en el Congrés de Zuric sobre colònies escolars. La segona ciutat espanyola que organitza colònies escolars és Granada, a través de la seva Sociedad Económica de Amigos del País. Aquestes colònies es fan a la platja d'Almuñécar de Granada. Mereixen una menció especial perquè entre aquestes hi ha la colònia que va iniciar i dirigir la senyora Vilhelmi de Dávila, que té la particularitat de fer extensius els seus beneficis a les nenes. L'any 1893 les colònies escolars s'han estès ja a diferents poblacions d'Espanya:⁵⁸⁶ Barcelona, Mallorca, Santiago de Compostel·la i València.

L'any 1894 les colònies escolars arriben a Oviedo i l'any següent, a Lleó. En la majoria dels casos és la Sociedad Económica de Amigos del País qui es fa càrrec de l'organització. La Diputació i els ajuntaments també hi col·laboren tot seguint la Reial ordre de 26 de juliol de 1892. D'aquesta manera, a finals del segle XIX, mil quatre-cents tretze nens espanyols han participat una mitjana de vint-i-nou dies en un total de cinquanta-sis colònies escolars organitzades arreu d'Espanya.⁵⁸⁷

Tal com apunten Puig i Vila,⁵⁸⁸ l'inici de les colònies escolars a Espanya no és un projecte personal caracteritzat exclusivament per la dimensió sanitària o

586. Vegeu Enrique SALCEDO Y GINESTAL, *Las colonias escolares...*; CONGRESO NACIONAL DE EDUCACIÓN PROTECTORA DE LA INFANCIA ABANDONADA, VICIOSA Y DELINCUENTE, *Informes y ponencias: Las colonias escolares del Museo Pedagógico Nacional, 1887-1908*, Madrid, Imp. de Eduardo Aris, 1908; Miguel Ángel PEREYRA, «Educación, salud y filantropía: el origen de las colonias escolares de vacaciones en España», *Historia de la Educación: Revista Interuniversitaria* (Salamanca), núm. 1 (1982), p. 145-168.

587. Fins a 1897 Barcelona és la ciutat que més colònies escolars ha organitzat, un total de vint-i-sis, la segueix Madrid amb onze i Granada amb vuit. El nombre total de colònies realitzades fins a aquest any és de cinquanta-sis, amb un total de 1.605 dies. Dels 1.413 infants, 914 són nens i 499 nenes. Vegeu Enrique SALCEDO Y GINESTAL, *Las colonias escolares...*, p. 37.

588. Enric PUIG i Josep VILA, *Cent anys de colònies...*, p. 69.

filantròpica, com en altres països, sinó que hi ha també una important voluntat educativa, atès que la ILE va ser la precursora i inspiradora d'aquesta obra a l'Estat.

11.5. LA PRIMERA LEGISLACIÓ RELATIVA A LES COLÒNIES ESCOLARS

La primera legislació a l'Estat que promulga l'Administració on es reconeixen les colònies escolars és la Reial ordre de 26 de juliol de l'any 1892 del Ministerio de Fomento, on es manifesta l'interès per motivar les corporacions oficials i particulars a ajudar les colònies escolars. S'hi especifica també que han de ser dirigides per mestres sota el guiatge de metges. Es demana que

[...] se promuevan y faciliten como de conveniencia pública las Colonias escolares en bien de los niños pobres y enfermos, cuyo cuidado diligente supone mantener vivos los sentimientos de caridad, los impulsos generosos de patriotismo y una previsión de grande trascendencia, utilizando la Escuela que, de cualquier modo que se la considere o que intervenga en las acciones modificadoras de la vida social, es siempre, bien dirigida, medio seguro de regeneración para los pueblos.

Dos anys després de la publicació de la primera Reial ordre sobre colònies escolars, el 4 de febrer de 1894, té lloc la publicació de la Circular sobre colònies escolars, en què el Ministerio de Fomento (Dirección General de Instrucción Pública) estableix les regles de funcionament i organització de les colònies escolars en el territori espanyol i les defineix com «una institución esencialmente pedagógica y de higiene preventiva en favor de los niños débiles de las escuelas públicas». El seu objectiu es concreta a «procurar la salud por medio del ejercicio natural en pleno campo, por la limpieza, el buen alimento y la alegría». Les motivacions oficials que porten el Govern d'Espanya a impulsar la realització de colònies escolars són fonamentalment de dos tipus: raons higienistes —amb el propòsit de refer els cossos mal nodrits i proporcionar-los una vida, uns aires i un clima saludables— i raons morals —a través de la formació de l'esperit dels nois tot allunyant-los dels mals costums. A través de la descripció que es fa de les colònies en aquesta circular s'entreveu una conscient intencionalitat educadora, que parteix del treball del mestre en el mateix moment que s'emporta els infants, ja que: «No se debe olvidar que en el coche comienza la acción educadora de la Colonia y que ésta no es más que una forma distinta de la misma Escuela.» S'insisteix també que el mestre ha de fer la mateixa vida que els

nens i que no hi ha res més educador que el propi exemple. És en aquest sentit que la circular demana que els mestres es rentin amb els nens, mengin junts, juguin amb els nens i dormin també en la mateixa sala. Tot plegat configura un plantejament educatiu del tot innovador, si tenim present la relació educativa predominant en aquesta època entre el mestre i els alumnes.

S'insisteix també en la necessitat de no realitzar treballs escolars, de manera que les colònies s'haurien d'entendre com un complement del treball escolar i no com una substitució d'aquest.

[...] todo ello puede evitarse en la Colonia, donde no habiendo por fortuna «asignaturas», el trabajo debe hacerse, no cuando lo quiere un horario abstractamente impuesto, sino cuando la ocasión sea propicia; que no es siquiera cuando el objeto está presente ó en buenas condiciones para que lo explique el maestro, sino cuando ha logrado despertar el interés del niño. Así, pues, el verdadero trabajo en la Colonia debe ser tan libre como el que fuera de la Escuela hace el niño en la vida. Los niños aprenden en todas partes; en sus casas, en las calles, en la comida, en el juego, en el paseo; en acercarse á este sistema natural consiste precisamente el arte del educador, así como en no traspasar el límite de una atención fatigada consiste el de todo maestro.⁵⁸⁹

Els plantejaments que es fan van encara més enllà i proposen la realització, per tots els infants, d'un diari, com a activitat que educa la reflexió, estructura el pensament i facilita un hàbit de treball. Es convida també a fer servir les excursions i alguns llibres de lectura.⁵⁹⁰

El 26 de juny de 1895, una nova Reial ordre demana des de l'Estat que es tingui en compte als mestres, pel que fa a mèrits, el fet d'haver organitzat colònies escolars. D'alguna manera es vol contribuir al reconeixement públic de la tasca que els professionals de l'ensenyament duen a terme durant les vacances d'estiu.

El 1902 s'organitzen les Juntes Provincials i Locals i, entre altres tasques, se'ls encomana l'establiment de les colònies escolars.⁵⁹¹ Malgrat tot, sembla que les Juntes no veuen massa clar el fet de responsabilitzar-se d'aquestes colònies, ja que el Reial decret de 20 de desembre de 1907 insisteix de nou en aquest encàrrec. Les dificultats econòmiques són segurament l'impediment més gran amb

589. MINISTERIO DE FOMENTO, DIRECCIÓN GENERAL DE INSTRUCCIÓN PÚBLICA, *Circular sobre las Colonias Escolares* (4 febrer 1894).

590. La Reial ordre de 26 de juliol de 1892 dóna una relació de les obres que es recomanen.

591. Reial decret de 2 de setembre de 1902.

què es troben la majoria de les corporacions locals. Cal veure que el mateix Estat destina del seu pressupost només la quantitat de 10.000 pessetes «para colonias escolares y material pedagógico», que s'ocupen principalment en la colònia que organitza el mateix Museo Pedagógico.⁵⁹² Per tal de resoldre aquest problema i fer de les colònies escolars una realitat més generalitzada en el territori espanyol, el Reial decret de 19 de maig de 1911 estableix la consignació d'un crèdit en el pressupost d'aquest any per tal que el Ministerio de Instrucción Pública (Dirección General de Primera Enseñanza) s'encarregui de promoure'n. Aquest mateix ministeri, uns quants mesos més tard, el 15 de juliol de 1912, publica una nova ordre que dóna a conèixer a tots els encarregats dels serveis de colònies escolars les pautes i directrius a seguir per tal de rebre l'ajut pressupostat. S'explica la construcció del pressupost, els estatuts i els reglaments dels centres que les hauran de regir, la documentació requerida i l'obligació de fer una memòria

[...] en que se señalen los resultados de aquélla y cuantas observaciones juzgue oportunas y pertinentes, procurando acompañar datos gráficos y fotografías que faciliten la justa apreciación de la obra realizada.

Durant la primera dècada d'aquest segle és, doncs, quan l'Administració espanyola assumeix les colònies escolars com una realitat estesa en molts indrets del territori i és també quan l'Estat reconeix i assumeix la importància d'aquesta obra, tant en l'àmbit sanitari, com també en l'educatiu. Això es fa evident sobretot a partir de 1911, quan l'Estat decideix aportar-hi recursos econòmics i ajudar a estendre l'experiència arreu.

11.6. LES COLÒNIES ESCOLARS A CATALUNYA

11.6.1. LA INICIATIVA DE LA SOCIEDAD ECONÓMICA BARCELONESA DE AMIGOS DEL PAÍS (1893-1916)

Les primeres colònies escolars de què es té notícia a Catalunya són les de Barcelona l'any 1893. Se'n fan tres de cop sota l'organització de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País, fins a arribar a sis l'any 1899. Aquesta iniciativa durarà fins a l'any 1916 de manera continuada, a excepció de l'any 1898, en què no se'n fan. Totes aquestes colònies estan portades per mestres. La iniciativa de la primera colònia la té el president de la Sociedad Joan Bautista

592. Reial decret de 20 de desembre de 1907, article 3, capítol VI.

Orriols, que, fonamentant-se en l'Ordre de 26 de juliol de 1892, inicia la campanya. Les tres colònies surten els mateixos dies i fan una estada de divuit dies. Un grup de seixanta-dos nens sota la direcció del mestre Rafael Sancho i ajudat pel mestre Joaquím Casadevall van a la Garriga. Un segon grup, de vint-i-una nenes, dirigides per dues mestres, també van a un altre establiment a la Garriga. Finalment, el tercer grup, de vint nenes més, acompanyades per Agustina Soley i Teresa Sancho, van a les Corts de Sarrià. Els anys següents aquestes colònies van augmentant,⁵⁹³ de manera que el 1901 se'n fan tres de nois i tres de noies; dues de nois i dues de noies els anys 1903, 1904 i 1905; el 1906, tres de nois i tres de noies, i del 1907 al 1909, quatre de nois i quatre de noies. Del 1910 al 1912, altre cop dues de nois i dues de noies; el 1913, una doble al Santuari del Collell de nois i dues de noies; el 1914, una de nois i dues de noies, i en 1915-1916, una colònia d'aprenents a Vilassar amb la col·laboració de l'Institut de Cultura i la Biblioteca Popular de la Dona. En total es van realitzar cent un torns amb mil cent seixanta-nou nens i mil cent cinquanta-dues nenes.⁵⁹⁴

Tal com hem vist en la legislació del moment, les colònies tenen una clara finalitat sanitària i assistencial, però també una voluntat educativa. En aquest sentit, però, convé matisar el terme educatiu, tal com apunten Puig i Vila (2005, p. 79-80), ja que es tracta d'educar moralment l'infant i regenerar-lo de manera subliminar.⁵⁹⁵ En el fons hi ha la idea que mitjançant les colònies es contribueix a pacificar la societat i aproximar les classes socials, en una conjuntura de creixement del socialisme, de l'anarquisme i d'altres ideologies de lluita obrera. Segons paraules dels mateixos Enric Puig i Josep Vila:

Aquesta pretensió de fer educació social i d'arribar als pares a través dels nens, té dos motius principals: demostrar als adults com són d'estimats per les classes benestants, que paguen les colònies dels seus fills, i procurar que els nens, de grans, no es comportin d'una manera desconsiderada envers aquells que els han proporcionat unes esplèndides colònies. Al capdavant, doncs, els beneficiaris d'aquesta iniciativa no són els grups socials proletaris, sinó les classes benestants, en la mesura que les colònies constitueixen una eina per a evitar que se subverteixi l'ordre establert.

593. Per a una relació detallada de les colònies realitzades a Barcelona fins a 1897 i el personal que hi intervé, vegeu Enrique SALCEDO Y GINESTAL, *Las colonias escolares...*, p. 26-31. El total de torns realitzats fins a 1897 és de vint-i-sis, amb 362 nens i 309 nenes, 27 directores i 21 ajudants durant set-cents dies de colònies.

594. Enric PUIG i Josep VILA, *Cent anys de colònies...*, p. 293.

595. Enric PUIG i Josep VILA, *Cent anys de colònies...*, p. 79-80.

11.6.2. LES COLÒNIES ESCOLARS A CATALUNYA FINS A LA DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA

Les primeres colònies que s'organitzen a Catalunya, tal com ja hem vist, es fan a través de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País, el 1893. La segona institució que n'organitzarà serà l'Ajuntament de Barcelona,⁵⁹⁶ el 1906. El fet és possible per iniciativa del conseller Hermenegildo Giner de los Ríos, republicà i germà de Francisco Giner de los Ríos, fundador de la ILE. L'Ajuntament de Barcelona aprova un pressupost de quinze mil pessetes destinades a iniciar i mantenir sis torns de colònies per al següent estiu, amb un total de cent vint nens i nenes. Des de l'any 1906 i fins al 1917 les colònies d'aquest Ajuntament s'organitzen a través d'una comissió especial de colònies que va prenent diferents noms: Comisión de Colonias Escolares de Vacaciones (1907), Comisión de Higiene de la Infancia (1908), Comisión y Delegación de Higiene de la Infancia (1909), Comisión de Colonias y Escuelas del Bosque (1913). Es constata que al començament hi ha un fort augment tant d'infants com de pressupost, però a partir de 1909 es va fent més evident un estancament i un cert malestar en la mesura que les colònies de l'Ajuntament de Barcelona són acusades del fet que

[...] imperava en la tria dels infants un règim de favor no gens pedagògic ni mèdic. No eren ateses ni les llistes dels mestres coneixedors qualificats del grau de necessitat dels respectius deixebles ni tampoc el diagnòstic que es derivava de la revisió mèdica.⁵⁹⁷

Sembla, doncs, que l'elecció dels infants no era massa justa. Pel que fa als plantejaments pedagògics de fons, hi havia també opinions desfavorables:

Hom duia ramadets d'infants a pasturar al camp. Aquest era l'efecte que feien les colles quan hom les trobava pels pobles amb els seus davantals uniformats

596. De les colònies que l'Ajuntament de Barcelona ha organitzat al llarg d'aquests anys s'han publicat força memòries, que encara avui dia es poden trobar. Algunes d'elles són: AYUNTAMIENTO DE BARCELONA, *Memorias de las colonias escolares organizadas por el Excmo. Ayuntamiento en los años, 1906, 1907 y 1908*, Barcelona, Imp. Casa de Caritat, 1909; AYUNTAMIENTO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA, COMISIÓN DE COLONIAS ESCOLARES Y ESCUELAS DEL BOSQUE, *Las colonias escolares del año 1915*, Barcelona, Imp. Casa de Caritat, 1915; AJUNTAMENT CONSTITUCIONAL DE BARCELONA, COMISSIÓ DE COLÒNIES ESCOLARS I ESCOLES DEL BOSQ, *Les colònies escolars dels anys 1916 i 1917*, Barcelona, Imp. Casa de Caritat, 1918; AYUNTAMIENTO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA, COMISIÓN DE COLONIAS ESCOLARES Y ESCUELAS DEL BOSQUE, *Reglamento para el régimen de las colonias escolares*, Barcelona, Imp. Casa de Caritat, 1916.

597. Alexandre GALÍ, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900 a 1936*, llibre II: *Ensenyament primari: Segona part*, Barcelona, Fundació Alexandre Galí, 1979, p. 90.

i els seus capells de roba, acompanyats dels mestres tan fastiguejats com els infants.⁵⁹⁸

Aquesta situació provoca que els dies 10 i 11 d'abril de 1910, Pau Vila realitzi unes conferències a l'Ateneu Barcelonès amb el títol «Importància social de les colònies; com han decaigut les del nostre municipi i què cal fer per enalitzar-les».⁵⁹⁹

Val la pena comentar que és en aquests anys i en aquest context quan té lloc la primera experiència d'escoltisme a Catalunya, tot i que l'experiència no arrelarà fins uns quants anys més tard, en plena dictadura de Primo de Rivera.⁶⁰⁰

El 1913 l'Ajuntament de Barcelona introdueix la modalitat de semicolònies —modalitat experimentada ja per les colònies de les Escoles Catalanes del Districte VI de Barcelona l'any 1909—, de manera que es permet combinar la vida a l'aire lliure en plena natura amb el retorn a casa al vespre, cosa que en redueix el cost a ple temps tot afavorint la possibilitat d'arribar a un nombre més gran de beneficiaris. D'aquesta data també hi ha coneixement que s'inicien les colònies organitzades per la Lliga de la Higiene Escolar de Sabadell, promogudes per l'Acadèmia Catòlica, que es mantenen fins al 1936.

En els anys següents, la iniciativa de les colònies escolars va arribar a Saba-

598. Alexandre GALÍ, *Història de les institucions...*, llibre II..., p. 91-92.

599. Vegeu els números de *Clamor*, any 1910, p. 354; any 1912, p. 174, 178, 335 i 346; any 1913, p. 358, on es comenten aquestes conferències.

600. L'escoltisme neix l'any 1907 sota el guiatge del general R. Baden-Powell, quan assaja el mètode escolta pensat per als soldats i l'aplica als infants, i adapta el seu llibre de reconeixement i exploració del terreny. L'èxit d'aquesta experiència i la difusió de la seva obra *Scouting for Boys* fa que ràpidament sorgeixin grups d'escoltes arreu, i és que, de fet, el treball en petits grups, l'activitat a l'aire lliure, el respecte als interessos dels nois, etc. fan que aquesta proposta reculli bona part dels plantejaments que ben aviat definiran l'Escola Nova. L'any 1911 ja s'introdueix aquest mètode a Barcelona a través de dos grups portats per excursionistes. Aviat s'afegeixen al moviment Exploradores Barceloneses, promogut pel capità de cavalleria Pere Roselló, i poc temps després aquesta iniciativa acaba enquadrant-se dins el moviment estatal Exploradores de España, portat per militars conservadors espanyolistes. Aquest moviment no tindrà gaire ressò i no serà l'escoltisme que s'imposarà als Països Catalans. L'any 1912 també té lloc l'experiència dirigida per Ignasi Ribera i Rovira amb una orientació esquerrana i autonomista. Tampoc aquesta modalitat d'escoltisme prosperarà. Al novembre d'aquest mateix any 1912 el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* ja manifesta que la base de l'*scouting* a Catalunya és l'excursionisme. En aquest sentit s'hi veuen un seguit de valors i pràctiques que el fan atractiu i educatiu alhora, tal com demostra Josep M. Batista i Roca en el llibre que publica el 1927 amb el títol *Manual de l'excursionisme* i en el fet que aquest mateix any impulsà a través d'aquesta pràctica la creació dels primers agrupaments d'escoltisme català en plena dictadura de Primo de Rivera.

dell (1913), a Manresa (1914), a Figueres (1914) i a Girona⁶⁰¹ (1916). El mateix any 1916 l'Ajuntament de Barcelona crea la Comissió de Cultura, que es mantindrà al costat de la Comissió de Colònies fins al 1924, quan aquesta darrera serà absorbida per la Comissió de Cultura. Aquesta Comissió, encapçalada per Manuel Ainaud, sap portar la ciutat de Barcelona a les cotes més altes pel que fa al terreny pedagògic.⁶⁰² En no voler repetir ni duplicar la tasca de la Comissió de Colònies, es dedica a cercar altres camins. El 1918 va organitzar els primers banys de mar, el 1921 les semicolònies de mar i muntanya, les colònies d'aigües medicinals i les colònies per a aprenents. De manera que, durant set anys, coexisteixen la Comissió de Cultura i la de Colònies, fins que el 1924, ja durant la dictadura militar de Primo de Rivera, la Comissió de Colònies queda suprimida i Manuel Ainaud és destituït. Sembla que entre les dues comissions hi havia una certa rivalitat i això va contribuir que ambdues s'esforcessin en la tasca que realitzaven. És en aquests anys, concretament en 1917 i 1918, quan a través de la Comissió de Colònies i Escoles a l'Aire Lliure, Artur Martorell rep l'encàrrec de dirigir la colònia patrocinada per Energia Elèctrica de Catalunya a Cabdella. Aquesta experiència es pot considerar el precedent de les colònies de Vilamar (1922) i Turissa (1930), en la mesura que hi ha una clara intencionalitat pedagògica a l'hora de treballar la curiositat i desvetllar l'interès dels infants. La colònia s'implica en la vida del poble de Cabdella, i d'aquesta convivència, se'n beneficia tothom.

De la mateixa manera, des de la Comissió de Cultura, el 1922 Pere Vergés rep l'encàrrec de dirigir la primera colònia d'administració directa a Calafell.⁶⁰³ Aquesta colònia rep el nom de Vilamar i és considerada un referent pedagògic en la història de les colònies. Amb aquesta colònia escolar s'institueix la primera re-

601. Val la pena comentar que també en aquest context neixen a Girona els casals d'estiu. L'any 1917 el seminarista Jaume Moret obre el primer casal d'estiu amb el propòsit de renovar la catequesi amb un model més obert, dinàmic i social. En paraules del mateix Jaume Moret, el casal vol «fer bé als nens, ensenyant-los a ésser homes de bé, útils a l'Església, a la Pàtria, a ells mateixos, a llurs famílies i a la societat en general». S'entretenia així els infants, que d'altra manera rondaven pels carrers, i se'ls oferien un entorn educatiu. De seguida l'obra es va anar fent popular i coneguda en les contrades gironines. A partir de l'any 1922 el seu principal precursor serà mossèn Evarist Feliu, que li donarà l'impuls definitiu fins a l'arribada de la Guerra Civil. Vegeu Pere SOLER, *L'educació en el lleure a Girona*, Capellades, Universitat de Girona i Llibre del Segle, 1995, p. 206-208.

602. Vegeu Salvador DOMÈNECH i DOMÈNECH, *Manuel Ainaud i la tasca pedagògica a l'Ajuntament de Barcelona*, tesi doctoral inèdita presentada a la Divisió de Ciències de l'Educació, Departament de Teoria i Història de l'Educació, Universitat de Barcelona, 1993.

603. Vegeu Pere VERGÉS, *La vida espiritual a «Vilamar»*, conferència pronunciada a la sala d'actes de la Casa de l'Ardiaca el 31 d'octubre de 1930, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Comissió de Cultura, 1932; Núria BOSOM i Roser MATEU, «La colònia escolar de Vilamar. Dues formes de treball», a *11es Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*, Reus, Centre de Lectura, 1992, p. 345-356.

pública d'infants d'Espanya prenent com a model els deu últims punts dels trenta que Ferrière dona com a característics de l'Escola Nova. Cada infant és tractat i respectat com un vertader ciutadà amb els seus deures i obligacions. La república d'infants estava formada per sis pobles, alguns de nois i d'altres de noies. Cada poble tenia un edifici de fusta. Hi havia un setè edifici dedicat a la casa del poble, on es reunia el Consell de la República, a través del qual s'exercia la democràcia.

11.6.3. ELS PROMOTORS DE LES COLÒNIES FINS A LA DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA

En la taula que hi ha tot seguit es poden veure cronològicament els diferents promotors que prenen part en aquest primer període d'inici de les colònies escolars a Catalunya i que abraça des del 1893, amb les colònies de la Sociedad Barcelonesa, fins a la dictadura de Primo de Rivera, a finals de 1923. Caldrà esperar a l'època de la Segona República per recuperar moltes d'aquestes iniciatives i estendre a moltes altres poblacions les colònies escolars.

Promotors de les colònies escolars a Catalunya des dels inicis fins a la dictadura de Primo de Rivera

<i>Promotor</i>	<i>Període</i>	<i>Comentari</i>
Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País	1893-1916 (excepte 1898)	Fins a 1913 les colònies són per contractació. A partir de 1914 passen a ser d'administració directa. Organitzen en total 101 torns, que acolliren 2.321 infants.
Ajuntament de Barcelona	1906-1936	A ressaltar la colònia de Cabdella (1917), amb Artur Martorell, i la de Vilamar (1922), amb Pere Vergés.
Escola Mossèn Cinto de Barcelona	1908-1915	Va posar en pràctica per primera vegada a Catalunya el mètode del projecte.
Escoles Catalanes del Districte VI de Barcelona	1908-1922	L'any 1909 organitzen per primera vegada la modalitat de semicolònies.
Patronat de Lliberts i de la Infància Abandonada de Barcelona i la Casa de Família de mossèn Pedragosa	1910-1915	A partir de 1916 la Junta de Protecció a la Infància es fa càrrec de la iniciativa.

(Continua)

Promotors de les colònies escolars a Catalunya des dels inicis fins a la dictadura de Primo de Rivera (Continuació)

<i>Promotor</i>	<i>Període</i>	<i>Comentari</i>
Junta de Protecció a la Infància de Barcelona	1910	Organitza diferents colònies per a l'acolliment i la rehabilitació d'infants i joves desatesos: Colònia Agrícola de Plegamans (1910), Mosqueroles (1912), Bellestar del Parc Infantil d'Hostafrancs (1912) o Font-Rubí (1913).
Ateneu Integral de Barcelona	(1913)	Sembla que era una colònia itinerant, segurament avui equivaldria a una <i>ruta</i> .
Lliga Barcelonina d'Higiene Escolar de Barcelona	1913	Colònia a Arenys de Munt amb 25 nens de set a dotze anys de les escoles de l'entitat.
Federació Femenina contra la Tuberculosi de Barcelona	1913	Modalitat de colònies permanents per a nens pobres al camp.
La Lliga d'Higiene Escolar de Sabadell	1913-1936	Va organitzar un total de 35 torns de colònies que acolliren 2.802 infants. Fins a la dictadura de Primo de Rivera n'havia fet 11 amb 649 infants.
Comitè de Colònies de l'Associació de Fabricants de Manresa	1914-1915	Adreçades a fills dels treballadors de les fàbriques de la ciutat. Se'n van fer dos torns anuals.
Comitè Local de la Federació Femenina contra la Tuberculosi de Manresa	1914-1916	Un torn de 25 infants cada any.
Escola Pia de Sarrià	(1914-1928)	Els indrets escollits per fer aquestes colònies van ser, primer, Puigcerdà i a partir del 1916, Tossa de Mar.
Ajuntament de Figueres	1914-1936 (excepte 1926-1929)	Arran del llegat «Pelai Saguer i Massanet». Fins al 1925 s'havien organitzat 16 torns de colònies.
Ajuntament de Girona	1916-1936 (excepte 1924-1929)	Fins al 1924 se sap que havia fet 17 torns de colònies.
Escola de Natura del Clot de Barcelona «La Farigola»	1919-1936 (excepte els anys de la dictadura 1924-1929)	Proposta racionalista que feia les colònies en una casa de pagès prop de Ribes de Freser.

(*Continua*)

Promotors de les colònies escolars a Catalunya des dels inicis fins a la dictadura de Primo de Rivera (Continuació)

<i>Promotor</i>	<i>Període</i>	<i>Comentari</i>
Real Asociación del Santo Ángel de la Guarda - Obra Benèfica de la Caixa de Pensions (a partir de 1927)	1918-1936	Adreçades a nenes filles de famílies obreres necessitades econòmicament i que requerissin assistència mèdica.
Escola Elemental del Treball de Barcelona	1919	Colònia organitzada per Pau Vila al Miracle (Solsonès), adreçada als aprenents d'aquesta escola.
Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana	1920-1935 (1936)	Fins al 1923 s'organitzen 13 torns, tot i que durant la dictadura de Primo de Rivera continua la seva tasca fins arribar a fer uns 46 torns que acolliren 1.171 infants.
Escoles de la Societat Anònima Cros de Badalona	1920-1935 (1936)	Colònies per als fills dels treballadors de l'empresa.
Ajuntament de Reus	1923-(1938) (excepte 1924-1929)	A partir del 1939 es realitza la modalitat de semicolònies.

FONT: Elaboració pròpia a partir de l'obra de Puig i Vila (2005, vol. 1).

Es constata que majoritàriament les colònies escolars s'organitzen en aquest període a partir d'iniciatives privades d'entitats i organitzacions de molt diferent tipologia i abast. Destaquen les colònies promogudes per escoles privades. L'Administració assumeix també l'organització de colònies en quatre municipis (Barcelona, Figueres, Girona i Reus), encara que l'abast d'aquestes quatre iniciatives serà major que les del sector privat. Finalment, l'Església assumeix l'organització directa de colònies escolars només en una iniciativa a través de les Escoles Pies.

11.7. LES MODALITATS DE COLÒNIES

L'obra que es coneix com a colònies escolars durant aquests anys de començament del segle XX aplega diferents modalitats fruit de l'adaptació a cada realitat territorial, l'interès d'arribar al major nombre de població possible i la voluntat d'atendre'n sectors específics. Es parla, doncs, de:

— Colònies per a aprenents: el 1915 la Sociedad Económica Barcelonesa organitza per primera vegada aquesta modalitat adreçada a aprenents i aprenentes que treballen en tallers i botigues de la ciutat. Per a aquestes colònies es redacta un reglament específic, que delimita molts aspectes de la vida de la colònia. Aquesta modalitat es repetirà, amb diferents matisos, més endavant, per exemple en la Colònia de l'Escola Elemental del Treball de Barcelona, l'any 1919, sota la direcció de Pau Vila.⁶⁰⁴

— Semicolònies: modalitat que organitzen per primera vegada les Escoles del Districte VI de Barcelona l'any 1909 i que es popularitzarà arran de la iniciativa de la Comissió de Cultura, primer del 1913 fins al 1915 i, després, a partir del 1921 amb motiu de la inauguració de l'Escola del Mar. Aquesta modalitat permetia abaratir el cost de les colònies i poder oferir també uns beneficis importants als infants. Es duia a terme des de primera hora del matí fins a després de berenar i els infants s'hi passaven tot el dia realitzant activitats similars a les de les colònies.

— Els banys de mar: consistien a passar un matí a la platja fent exercicis d'educació física, natació, jocs i banys de sol i de mar. El 1918 s'organitzen els primers banys de mar a Barcelona, sota la direcció de Pere Vergés. Hi passen centenars de nens, que es beneficien dels aspectes saludables de la iniciativa.⁶⁰⁵

— Les colònies per contractació i les colònies per administració directa: les colònies per contractació són les primeres que es fan i la modalitat més estesa. En aquestes colònies es contracta el servei d'allotjament, manteniment i menjador. Totes les colònies que organitza la Sociedad Económica Barcelonesa fins al 1912 són d'aquesta modalitat, en la qual es contracta el servei d'un fonsista, que és qui s'encarrega de l'hostalatge, el menjar i la neteja. L'Ajuntament de Barcelona també optarà per aquesta modalitat fins al 1922, amb la colònia Vilamar, i l'Ajuntament de Girona el 1929 optarà per la modalitat de gestió directa, és a dir, colònies portades directament per funcionaris municipals.

11.7.1. LA FINALITAT D'AQUESTES PRIMERES COLÒNIES

Les colònies que es realitzen en els primers anys podem dir que no tenen com a finalitat prioritària la funció educativa o pedagògica, sinó que majorità-

604. Pau VILA, «Primera colònia d'estiu per a aprenents de l'Escola Elemental del Treball», *Perspectiva Escolar* (Barcelona, Publicació de Rosa Sensat), núm. 50 (1980), p. 33-36.

605. Sobre els banys de mar, vegeu AJUNTAMENT DE BARCELONA, COMISSIÓ DE CULTURA, *Banys de mar per als alumnes de les escoles de Barcelona*, Barcelona, Editorial Catalana, 1920. Aquests banys es van realitzar a les platges de la Deliciosa, Sant Sebastià de la Barceloneta, Marbella al Poble Nou, al Club Natación Barceloneta, a Castelldefels i a la platja de l'Escola del Mar.

riament responen a plantejaments higiènics, filantròpics i benèfics. Així, en el cas de les colònies de la Sociedad Barcelonesa, tal com ja hem comentat més amunt, la finalitat principal era proporcionar unes estades saludables a uns infants amb salut precària i realitzar una obra benèfica en benefici de les classes socials més necessitades i del mateix ordre establert.

En el cas de les colònies posteriors, i fins al 1916, amb la creació de la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, predominen també les iniciatives que fonamentalment responen a aquests plantejaments higiènics i filantròpics, encara que els responsables en tots els casos són mestres. El propòsit pedagògic queda en un segon terme i en tot cas es tradueix a la pràctica en alguna estona de lectura o alguna lliçó durant la colònia. Aquesta situació és precisament el que justifica que a partir del 1916 es vulgui formar els responsables de les colònies i que s'incrementi l'interès pels aspectes educatius i pedagògics. En aquest sentit, l'experiència de la colònia de Cabdella el 1917 serà una primera fita que culminarà amb l'experiència pedagògica de la colònia de Vilamar el 1922. És en aquests darrers anys abans de la dictadura de Primo de Rivera que l'obra de les colònies va assumint una clara preocupació pedagògica i una finalitat també educativa, sense desatendre els aspectes higiènics, tan necessaris en aquests anys.

11.7.2. DESTINATARIS

Les colònies de la Sociedad Económica anaven destinades a nens entre vuit i catorze anys i a nenes entre vuit i dotze anys, tal com estipula el reglament de la societat aprovat el 1895, pertanyents a la classe proletària i concurrents a les escoles públiques municipals o a d'altres de gratuïtes o de caràcter benèfic del municipi. Es manifesta que es podran admetre altres nens de famílies obres o artesanes si es comprometen a costejar tot o part de les despeses imputables.

La resta de colònies van destinades als col·lectius propis (als alumnes de l'escola en qüestió, als fills dels socis o personal de l'entitat o als escolars del municipi) segons quin sigui el promotor, prèvia revisió mèdica i informe dels mestres. D'aquesta manera s'assegura que es podran escollir les famílies que més ho necessiten, tant pel que fa als aspectes sanitaris com també als econòmics.

Pel que fa a les edats dels infants, hem de dir que majoritàriament les colònies van adreçades a nens i nenes de set/vuit a dotze/tretze anys. Aquestes, almenys, són les dades que més habitualment apareixen en els llistats i grups de les colònies conegudes. La majoria de les colònies d'aquests anys es fan separatament (colònies per a nens i colònies per a nenes), encara que en determinats

casos s'opta per una organització conjunta, però fent vida en espais diferents. Aquest és el cas, per exemple, de la colònia de l'Ajuntament de Girona el 1916:

Las circunstancias de convivir en la Colonia niños de ambos sexos, nos había de obligar a modificaciones del horario, a fin de atender a necesidades, inclinaciones y energías diversas de cada uno.⁶⁰⁶

Queda clar que hi ha un important criteri diferencial entre els nens i les nenes que determina necessàriament que els nens facin unes activitats diferents i portin un ritme de vida a part de les nenes. Com a excepcions a aquesta tendència podem parlar de les colònies que organitza l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, que, si bé en les seves colònies separa els nens de les nenes, en el cas de les colònies adreçades a pàrvuls hi ha constància que eren mixtes. També és el cas de les colònies racionalistes de l'Escola de Natura El Clot, de Barcelona. Aquestes són mixtes per principi i la seva primera colònia es fa el 1919. En el cas de l'Ajuntament de Barcelona, caldrà esperar la colònia Vilamar per veure'n una de mixta.

11.7.3. ELS RESPONSABLES D'AQUESTES COLÒNIES

Els responsables d'aquestes colònies seran en tots els casos mestres. Només en el cas de les colònies de la Sociedad Económica Barcelonesa es concreta que els torns de nenes seran dirigits per monges carmelites o dominicanes. És probable que en alguns casos hi vegin una manera d'obtenir un petit sou que complementi la paga habitual, però si tenim en compte la responsabilitat i la dedicació que les colònies exigien, haurem de pensar també que en molts casos era necessari un component vocacional i una ferma convicció en l'oportunitat i les possibilitats d'aquestes obres.

La Reial ordre de 1895 valora l'esforç i la dedicació que aquesta tasca demana als mestres que es fan càrrec de colònies escolars, i proposa que això es tingui en compte, pel que fa a mèrits, als mestres que hi han participat. D'alguna manera se'ls reconeix, o es vol reconèixer, la tasca que estan fent. No hi ha constància, però, de la necessitat d'una preparació específica. En l'àmbit de Catalunya tampoc hi ha constància de cap proposta o petició de formació en aquest sentit, almenys fins a 1914, quan la Comisión de Colonias Escolares y Escuelas del Bosque demana explícitament «[...] preparar o exigir a los maestros,

606. Juan GOMIS AROMÍ, *La primera «Colonia Escolar» organizada por el Exmo. Ayuntamiento de la Inmortal Gerona*, Girona, Dalmau Carles, Pla y Comp., 1916, p. 28.

rectores de Colonias y Semi-colonias, una preparación especial como garantía a la también especial labor por ellos exigida».⁶⁰⁷

Això provoca que a partir de 1916 a Barcelona i des de la Comissió de Colònies d'aquest Ajuntament es promoguin conferències adreçades a cobrir la necessitat de preparació específica i es donin indicacions pràctiques sobre la manera de tractar els infants i el tipus d'activitats que es poden fer en una colònia.⁶⁰⁸ L'any 1916 hi ha una conferència d'Hermenegildo Giner de los Ríos sobre pedagogia de les colònies. El regidor regionalista Josep Rovira fa també una conferència sobre problemes administratius i, finalment, els professors d'educació física de l'Escola del Bosc imparteixen un curs de gimnàstica i cultura física. S'exposen temes com: la pedagogia a les colònies, els valors de la gimnàstica i la cultura física, els aspectes higiènics o els problemes administratius. En aquestes conferències, hi van prendre part també Rosa Sensat i Antolín Monroy —directors de les Escoles del Bosc—, i s'hi van oferir instruccions generals sobre organització i un programa detallat d'activitats en què concedien una gran importància a l'esbarjo: el joc, les cançons, l'excursió diària, etc.⁶⁰⁹ També l'any 1920 s'edita l'obra *Consell als mestres*, orientada a proporcionar formació als responsables de les colònies escolars pel que fa a l'organització, el funcionament i la higiene. Tot plegat permet adonar-nos que les colònies escolars requerien mestres, però que amb la simple formació inicial no n'hi havia prou i que va essent compartida la idea que cal una preparació específica per dur-les a terme.

Les colònies escolars esdevenen també un espai d'assaig i innovació. Durant els anys que analitzem podem constatar que prenen part en aquestes experiències mestres i pedagogs que tindran una gran incidència en la pedagogia i, d'aquests espais paraescolars, es forjaran algunes de les propostes pedagògiques que més endavant incidiran també en l'àmbit escolar.

11.8. LES INICIATIVES PARAESCOLARS A INICIS DEL SEGLE XX

En les properes pàgines us presentem les principals iniciatives paraescolars que es configuren en el canvi del segle XIX al XX. Amb l'impuls del moviment higienista aquestes iniciatives es convertiran durant els primers anys del segle XX en

607. AYUNTAMIENTO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA, COMISIÓN DE COLONIAS ESCOLARES Y ESCUELAS DEL BOSQUE, *Actuación pedagógica de la Comisión...*, 1914, p. 91.

608. Vegeu Alexandre GALI, *Història de les institucions...*, 1979, p. 93.

609. Antolín MONROY i Rosa SENSAT, *Conversaciones pedagógicas: Colonias escolares*, Barcelona, Tip. Lit. M. Sivit, 1918. Resum de les conferències d'Antolín Monroy i Rosa Sensat, citat per Enric PUIG i Josep VILA, *Cent anys de colònies...*, 2005, p. 151-152.

espais educatius de gran valor i assoliran les seves màximes manifestacions en el període de la Segona República. Tal com explicarem a continuació, des d'aquests entorns paral·lels a l'escola pròpiament dita, els mestres i pedagogs contemporanis hi assajaran experiències educatives innovadores i hi conrearan molts dels principis de la pedagogia activa i l'Escola Nova que es configura en aquest temps.

11.8.1. LES PRIMERES CANTINES ESCOLARS DE CATALUNYA

La primera cantina escolar s'obre a Espanya el primer de maig de 1902 a l'escola de pàrvuls del carrer de Guipúzcoa de Cuatro Caminos —un dels barris més pobres de Madrid. La dirigirà la mestra Celestina Vigneaux, nascuda a Girona el 1878.⁶¹⁰ Es té clar, ja en aquest moment, que les cantines escolars han de tenir una finalitat educativa més enllà de la beneficència, per bé que la seva principal funció és assegurar una bona alimentació als infants d'aquella època.

Al desembre de 1903 Celestina Vigneaux canviarà el lloc de treball i passarà a ocupar la plaça de mestra de l'escola de pàrvuls del carrer de Sarrià, 15 (avui del Rector Triadó), al barri d'Hostafrancs. El coneixement de l'obra iniciada a Madrid i els plantejaments renovadors de la ILE coneguts pel consistori barceloní fan que el 30 d'octubre de 1906 es prengui l'acord de creació de la primera cantina escolar, que obrirà les portes el 7 de febrer de 1907 sota la direcció de Celestina Vigneaux, a Hostafrancs. Aquesta serà l'única cantina a Barcelona fins que el 1911 se n'obre una altra a l'Escola Pública de Pàrvuls del carrer de Sant Jeroni i, posteriorment, una tercera a l'Escola de Pàrvuls del carrer Ponent, 44. La cantina d'Hostafrancs se sap que arribava a complir la seva capacitat acollint diàriament cent seixanta nens i nenes. Les tres cantines se sostenien amb fons de procedència municipal i tingueren una gestió eficient, de manera que generaven superàvit.

El 27 de juny de 1915 Celestina Vigneaux donà una conferència al saló d'actes del Grup Escolar de Girona amb el títol «Cantines escolars», responent a la demanda d'una cantina escolar que també organitzaven els mestres d'aquest centre gironí. No és, però, fins el 1920 que s'obre aquesta primera cantina escolar a Girona.⁶¹¹

Queda clar en tots els reglaments d'aquestes cantines que es tractava d'una obra també amb voluntat educativa, ja que, tal com explica Mireia Hernández,

610. Vegeu Mireia HERNÁNDEZ *et al.*, *Celestina Vigneaux: Les cantines escolars a Barcelona i la renovació pedagògica a l'escola pública*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut d'Educació i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005.

611. Pere SOLER, *L'educació en el lleure...*, 1995, p. 62-64.

[...] la mestra que tenia cura dels nens durant el dinar els ensenyava a mastegar bé els aliments, a menjar amb netedat, a no embrutar-se, a adquirir bons hàbits, que els nens més grans ajudessin als més petits, a saber parar taula i a servir-se, i fomentava així la companyonia entre tots.⁶¹²

L'eficient gestió que tenen les primeres cantines i un ajut de l'Estat propiciaren que l'any 1918 se n'obrissin dues de noves, una al Poblenou i l'altra al barri de la Sagrada Família, a Barcelona. Aquest mateix any l'Ajuntament de Barcelona consignà en el pressupost extraordinari un crèdit per a la fundació de vint noves cantines. L'obra ja havia arrelat i s'entendria i multiplicaria, especialment durant la Segona República.

11.8.2. LES ESCOLES A L'AIRE LLIURE. UNA OBRA PARAL·LELA A LES COLÒNIES ESCOLARS

De la mateixa manera que les colònies escolars, les escoles a l'aire lliure volen donar resposta a la necessitat d'educació física i higiènica que tenen els infants. Les escoles que a finals del segle XIX i començaments del XX funcionen a Catalunya no reuneixen uns mínims arquitectònics de salubritat i higiene. Tampoc estan emplaçades en indrets salubres, ni pedagògicament responen a les demandes de la majoria dels grups socials desfavorits. Ben aviat es veu que no cal esperar els mesos d'estiu per posar els nens en contacte amb la natura i aprofitar les possibilitats de l'aire lliure.

Entre nosaltres perdura l'Escola miserable instal·lada en qualsevol casa de la població sense una adient distribució del local, ni una proporcionalitat entre la superfície i els metres cúbics d'aire amb els nois. Tenim un concepte roí i mesquí dels llocs on es forma espiritualment la humanitat futura i considerem cosa extraescolar tot el que se'n surt d'aquest marc deplorable. Els esforços fets per algunes municipalitats no són suficients per a l'autèntica reforma i amb evident error es consideren obres o institucions periescolars les cantines, les dutxes, les excursions, les escoles menageres i a l'aire lliure. Si volem engrandir l'acció culturitzant del mestre i de l'Escola veurem tant les cantines, com les dutxes com a part integrant de l'Escola i les colònies escolars com a continuació de l'Escola.⁶¹³

612. Mireia HERNÁNDEZ *et al.*, *Celestina Vigneaux...*, 2005, p. 55.

613. AYUNTAMIENTO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA, COMISIÓN DE COLONIAS ESCOLARES Y ESCUELAS DEL BOSQUE, *Actuación pedagógica de la Comisión...*, 1914.

Les finalitats a què responen les escoles a l'aire lliure coincideixen, doncs, en molts aspectes amb les cercades en les colònies escolars:

Son instituciones que orientan su labor docente hacia el fin primordial de procurar fomentar, por todos los medios posibles, la salud del niño. En ellas, la parte pedagógica, tan esencial como en cualquier otra escuela, está enfocada siguiendo las directrices de la escuela activa, y aunque unidas todas por el denominador común de la educación y formación de sus alumnos, de buscar su mejoramiento psíquico y físico por medios naturales beneficiándose de las óptimas condiciones higiénicas que su situación les ofrece, y de respirarse en todas ellas un ambiente de sensibilidad y refinamiento estético, cada una tiene características propias que le dan un sello especial e inconfundible.

No son estas Escuelas establecimientos para enfermos infantiles ni instituciones de prevención y restablecimiento; fundamentalmente sustraen al niño del ambiente de la ciudad para situarlo en plena naturaleza, al objeto de que haga una vida sana e higiénica, bajo los saludables efectos del aire y del sol el mayor tiempo posible dentro de la jornada escolar, lo que le fortalece y crea en él un hábito y una necesidad por la vida y el ejercicio al aire libre.⁶¹⁴

Els antecedents d'aquest tipus d'escoles cal cercar-los en dos moviments que tenen lloc a principis del segle XX. Per una banda, el moviment sanitari que es desenvolupa davant el trist estat en què es troben molts infants. El 1903 el metge alemany Baginsky crea en aquest panorama la primera Escola a l'Aire Lliure, anomenada *Waldschule* (escola de bosc) a Charlottenburg. Aquest exemple s'escampa per Alemanya i Anglaterra, on es funden les *Open Air Schools*; entra també a Itàlia i arriba fins als Estats Units donant lloc a les *Fresh Air Schools*. A Espanya, a part de Catalunya, trobem algunes experiències en les Escuelas del Ave María (1899) del pare Manjón a Granada, les Escuelas de Sal y Sol (1907) de M. Siurot a Huelva, el Grupo Cervantes (1916) dirigit a Madrid per A. Llorca, o el projecte d'Escuelas de Luz y Aire (1922) d'A. Guichot a Sevilla. Per altra banda, es desenvolupa també un moviment estrictament pedagògic a partir de les Escoles de Treball. Aquest moviment neix el 1889 a Anglaterra amb Cecil Reddie. L'experiència arriba a Catalunya el 1910 per mitjà de Joan Palau i Vera. A través dels dos moviments neixen les nostres escoles a l'aire lliure, les quals a partir del moviment higiènic adaptaran els principis i les normes de les Escoles de Treball, conegudes també amb el nom d'Escoles Noves.

614. AYUNTAMIENTO DE BARCELONA, DELEGACIÓN DE CULTURA, INSTITUTO PEDAGÓGICO MUNICIPAL, *Escuelas al aire libre y servicios anejos*, Barcelona, Imp. Escuela La Caridad, 1949, p. 6.

En aquest context, centrant-nos a Catalunya, l'Ajuntament de Barcelona «estimà indispensable la creació d'una estació sanitària, on un prolongat sojorn a l'aire lliure, una reconfortant alimentació i un ambient de serenitat i alegria, poguessin retornar als més tarats i dèbils les forces necessàries per anar-se defensant en la lluita per la vida, proposant, l'any 1910, la creació de les "Escoles de Bosc" del Parc de Montjuich...». ⁶¹⁵ És així com el 8 de maig de 1914 s'inaugura l'Escola del Bosc de Montjuïc, primera *escuela pública nova*. És una escola pensada segons la normativa de les Escoles Noves. Se n'encarrega la direcció a Rosa Sensat i acull quaranta-cinc nens i quaranta-cinc nenes, tot i que el 1921 cal fer una ampliació fins a tenir una capacitat per a dos-cents cinquanta infants. L'ingrés es fa a través d'una rigorosa selecció dels escolars, d'entre set a deu anys. Poden restar-hi fins als catorze anys. El 50 % assisteixen a l'escola de franc i l'horari és de les nou del matí a les tres de la tarda, a l'hivern, i a l'estiu, fins a les cinc. El tipus d'infants que solen acollir aquestes escoles és especificat amb detall en la mateixa obra de l'Ajuntament de Barcelona:

[...] son tributarios a las mismas los niños de precario desarrollo físico, los anémicos, los adenopáticos traqueobronquiales, los que sufren de catarros con facilidad, los convalecientes de enfermedades que predispongan a la tuberculización del organismo y, por último, los de deficiencia respiratoria. No son admitidos los que sufren cualquier enfermedad que necesite un asiduo cuidado médico, los cardíacos, descompensados, los nerviosos, los indisciplinados y los retrasados mentales. ⁶¹⁶

A tall d'exemple, per entendre l'aportació que aquestes institucions signifiquen en aquesta època, presentem els principis en què es fonamenta l'Escola del Bosc:

- Primer. El coneixement del noi i el respecte a la seva personalitat i els seus drets, han d'ésser els fonaments en què ha d'apoiar el mestre tota la seva acció educativa.
- Segon. El noi deu ésser considerat com el centre de tot el sistema educatiu.
- Tercer. La vida a plena Natura és factor essencialíssim d'una cultura integral.
- Quart. La salut i les forces físiques són condició indispensable i pròpia de tota adquisició de forces intel·lectuals.
- Quint. Posar el noi en contacte directe amb les formes de la vida, la Natu-

615. AJUNTAMENT DE BARCELONA, COMISSIÓ DE CULTURA, *Escoles a l'aire lliure del parc de Montjuïc*, Barcelona, 1921, p. 5.

616. AYUNTAMIENTO DE BARCELONA, DELEGACIÓN DE CULTURA, INSTITUTO PEDAGÓGICO MUNICIPAL, *Escuelas al aire libre...*, 1949, p. 7.

ralesa i el treball humà perquè adquireixi nocions immediates dels éssers i les coses.

Sext. Programa restringit, limitació d'hores d'estudi i metodologia adequada per obtenir un màxim de rendiment amb un mínim d'esforç intel·lectual.

Sèptim. Preocupació constant i preferent per al millorament del noi com ésser moral, formant el seu caràcter i desenrotllant la seva individualitat, a l'ansem que els seus sentiments socials i patriòtics.

Octau. Disciplina familiar, de manera que la vida de l'escola sigui una imatge veritable de la vida de la llar.⁶¹⁷

Hi ha, doncs, una important relació entre aquestes escoles i la tasca que des de l'obra de colònies escolars es porta a terme. D'una banda la important tasca sanitària i assistencial que en ambdues experiències es fa. De l'altra, l'aplicació de mètodes actius que donen lloc a espais d'experimentació i innovació educativa. Cal afegir també la revalorització de l'infant com a tal, tot respectant-se la seva llibertat per desenvolupar-se lliurement. Tant les colònies escolars com les escoles a l'aire lliure permeten en molts casos aquesta possibilitat. El fet de viure a l'aire lliure proporciona una llibertat de desplaçaments, que també es veu afavorida per una llibertat moral i intel·lectual com a ideal. Es valora més el fet de proporcionar els instruments i els mitjans per a la informació que no pas proporcionar la informació mateixa.

I és que l'Escola del present no és el lloc on s'aprenen lliçons, sinó el lloc on s'aprèn a viure. [...] és precís deixar lloc a l'activitat del noi amb tota llibertat, perquè és el mitjà que té d'informar-se del seu món i d'adquirir l'experiència necessària per a guiar-se en l'acomodació de ses forces a l'ambient.⁶¹⁸

L'Escola del Bosc de Montjuïc no és l'única escola a l'aire lliure d'importància pedagògica d'aquesta època. Cal citar també l'Escola del Mar, que s'inaugura al gener de 1922 a la platja de la Barceloneta com a extensió dels banys de mar, que ja feia tres anys que es duïen a terme; l'Escola del Parc de Guinardó, oberta el 1923 per a cent quaranta alumnes, o l'Escola Ignasi Iglésias, inaugurada ja el 1931. Totes elles, però, a la ciutat de Barcelona.

617. AJUNTAMENT DE BARCELONA, COMISSIÓ DE CULTURA, *Escoles a l'aire lliure...*, 1921, p. 17.

618. AJUNTAMENT DE BARCELONA, COMISSIÓ DE CULTURA, *Escoles a l'aire lliure...*, 1921, p. 19.

11.9. BIBLIOGRAFIA DE REFERÈNCIA

- AYUNTAMIENTO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA. COMISIÓ DE COLONIAS ESCOLARES Y ESCUELAS DEL BOSQUE. *Actuación pedagógica de la Comisión de Colonias Escolares y Escuelas del Bosque durante el año 1914*. Barcelona, Henrich y Cia., 1914.
- AYUNTAMIENTO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA. COMISIÓ DE COLONIAS ESCOLARES Y ESCUELAS DEL BOSQUE. *Las colonias escolares del año 1915*. Barcelona: Imp. Casa de Caritat, 1915.
- AYUNTAMIENTO CONSTITUCIONAL DE BARCELONA. COMISIÓ DE COLONIAS ESCOLARES Y ESCUELAS DEL BOSQUE. *Reglamento para el régimen de las colonias escolares*. Barcelona: Imp. Casa de Caritat, 1916.
- AJUNTAMENT CONSTITUCIONAL DE BARCELONA. COMISSIÓ DE COLÒNIES ESCOLARS I ESCOLES DEL BOSQ. *Les colònies escolars dels anys 1916 i 1917*. Barcelona: Imp. Casa de Caritat, 1918.
- AYUNTAMIENTO DE BARCELONA. *Memorias de las colonias escolares organizadas por el Excmo. Ayuntamiento en los años, 1906, 1907 y 1908*. Barcelona: Imp. Casa de Caritat, 1909.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISSIÓ DE CULTURA. *Banyes de mar per als alumnes de les escoles de Barcelona*. Barcelona: Editorial Catalana, 1920.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISSIÓ DE CULTURA. *Escoles a l'aire lliure del parc de Montjuïc*. Barcelona, 1921.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISSIÓ DE CULTURA *L'obra de colònies escolars, banyes de mar i semicolònies per als alumnes de les escoles de Barcelona (1906-1931)*. Barcelona, 1932.
- AYUNTAMIENTO DE BARCELONA. DELEGACIÓ DE CULTURA. INSTITUTO PEDAGÓGICO MUNICIPAL. *Escuelas al aire libre y servicios anejos*. Barcelona: Imp. Escuela La Caridad, 1949.
- BION, Walter. *Les colònies de vacances: Mémoire historique et statistique*. París: Delegrava: Hachette, 1887.
- BOSOM, Núria; MATEU, Roser. «La colònia escolar de Vilamar. Dues formes de treball». A: *11es Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*. Reus: Centre de Lectura, 1992, p. 345-356.
- CONGRESO NACIONAL DE EDUCACIÓN PROTECTORA DE LA INFANCIA ABANDONADA, VICIOSA Y DELINCUENTE. *Informes y ponencias: Las colonias escolares del Museo Pedagógico Nacional, 1887-1908*. Madrid: Imp. de Eduardo Aris, 1908.
- DOMÈNECH I DOMÈNECH, Salvador. *Manuel Ainaud i la tasca pedagògica a l'Ajuntament de Barcelona*. Tesi doctoral inèdita presentada a la Divisió de Ciències de l'Educació, Departament de Teoria i Història de l'Educació. Universitat de Barcelona, 1993.
- GALÍ, Alexandre. *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900 a 1936*. Llibre II: *Ensenyament primari: Segona part*. Barcelona: Fundació Alexandre Galí, 1979.

- GOMIS AROMÍ, Juan. *La primera «Colonia Escolar» organizada por el Exmo. Ayuntamiento de la Inmortal Gerona*. Girona: Dalmau Carles, Pla y Comp., 1916.
- HERNÁNDEZ, Mireia [et al.]. *Celestina Vigneaux: Les cantines escolars a Barcelona i la renovació pedagògica a l'escola pública*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut d'Educació: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005.
- HOUSSAYE, Jean. *Le livre des colos: Histoire et évolution des centres de vacances pour enfants*. París: La Documentation Française, 1989.
- MONROY, Antolín; SENSAT, Rosa. *Conversaciones pedagógicas: Colonias escolares*. Barcelona: Tip. Lit. M. Sivit, 1918.
- PEREYRA, Miguel Ángel. «Educación, salud y filantropía: el origen de las colonias escolares de vacaciones en España». A: *Historia de la Educación: Revista interuniversitaria* [Salamanca], núm. 1 (1982), p. 145-168.
- PUIG, Enric; VILA, Josep. *Cent anys de colònies de vacances a Catalunya (1893-1993): Dels inicis a la Guerra Civil*. Barcelona: Mediterrània, 2005.
- REY-HERME, Philippe-Alexandre. *Les colonies de vacances en France: Origines et premiers développements (1881-1906)*. París, 1954. [Edició de l'autor]
- SALCEDO Y GINESTAL, Enrique. *Las colonias escolares de vacaciones en España durante los años de 1887-1897*. Madrid: Imprenta de Ricardo Rojas, 1900.
- SOLER, Pere. *L'educació en el lleure a Girona*. Capellades: Universitat de Girona: Llibre del Segle, 1995.
- TERMES, Josep; COLOMINES, Agustí. *Les Bases de Manresa de 1892 i els orígens del catalanisme*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1992.
- VERGÉS, Pere. *La vida espiritual a «Vilamar»*. Conferència pronunciada a la sala d'actes de la Casa de l'Ardiaca el 31 d'octubre de 1930. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Comissió de Cultura, 1932.
- VILA, Pau. «Primera colònia d'estiu per a aprenents de l'Escola Elemental del Treball». *Perspectiva Escolar* [Barcelona: Publicació de Rosa Sensat], núm. 50 (1980), p. 33-36.